

הקדמת רבי יעקב אנטולי לספר מלמד התלמידים^{לה}

ההדיר עם הערות וציונים: יעקב דוד גוטמן

בפתיחה¹ תמצא פירוש הפסוק דברי חכמים כדרבונות וכוונתו בזה על שם הספר שנקרא "מלמד" וע"י פסוק זה נתגלגל לפרש מאמר חז"ל: ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה וענין עשיית המצות וקריאת התורה בכוונת הלב וציור בנפש ולא שתהיה מצות אנשים מלומדה, והודיע שראוי לאדם ללמוד חכמה מכל אדם בין מבן ברית בין משאינו בן ברית.

הקדמת המחבר

מדי אשר לו נתכנו עלילות.²
אשאלה עזר להחל ולכלות.
פתחו לי שערי צדק אבא במ אודה יה. (תהילים קי"ח י"ט)
פתיחת החבור בדרך ההתנצלות מבעליו.
דברי חכמים כדרבונות וכמס[ש]מרות נטועים בעלי
אסופות נתנו מרועה אחד. (קהלת י"ב י"א)

שלמה החכם ע"ה אמר כמתנצל הפסוק הזה בחתימת ספר קהלת לפי שדברי הספר ההוא נראים כסותרים זה את זה וכסותרים קצת דברי תורה ודברי קבלה וכמוסיפים עליהם וכגורעים מהם. וזה העניין היה סיבה לחשוד החכם בחטא גדול ולדמות גריעות גדולה בחכמתו. והיה ג"כ סיבה לקצת בני אדם לבזות התורה והקבלה³ עד שאמרו⁴ בקשו לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו נוטים לדברי מינות. ואחר שנראה זה מדברו אין ספק שלא נעלם

1 רבינו הכין בהתחלת ספרו תוכן הענינים והרמזים והעברתיו לכאן ולהתחלת כל פרשה.
2 עפ"י ש"א ב' ג' אל תרבו תדברו גְבִהָה גְבִהָה יֵצֵא עֶתְק מִפִּיכֶם פִּי אֵל דְּעוֹת יי ולא [ולו] נְתַקְנוּ עֲלֵלוֹת. בחלק האנגלי קיצור עניני של ההקדמה באנגלית.
3 שבת ל' ב' כי הא דיתיב רבן גמליאל וקא דריש עתידה אשה שתלד בכל יום שנאמר (ירמיהו לא) הרה ויולדת יחדיו לגלג עליו אותו תלמיד אמר אין כל חדש תחת השמש.
4 שבת ל' ב' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שדבריו סותרין זה את זה ומפני מה לא גנזוהו מפני שתחילתו דברי תורה וסופו דברי תורה תחילתו דברי תורה דכתיב (קהלת א) מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש ואמרי דבי ר' ינאי תחת השמש הוא דאין לו קודם שמש יש לו סופו דברי תורה דכתיב (קהלת י"ב) סוף דבר הכל נשמע את האלוהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם מאי כי זה כל האדם אמר רבי <אליעזר> [אלעזר] כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה ר' אבא בר כהנא אמר שקול זה כנגד כל העולם כולו שמעון בן עזאי אומר ואמרי לה שמעון בן זומא אומר לא נברא כל העולם כולו אלא לצוות לזה. בויק"ר כ"ח א הגירסא מפני שדבריו נוטים לדברי מינים והרמב"ם הביאו במורה ב: כ"ח. ר"ש תיבון בפירוש קהלת פיסקא 132 הביא עוד גירסת ר"י גיאית מפני שדבריו סותרים דברי תורה ורבינו שילב שלוש הגרסאות.

יעקוב דוד גוטמן הוא בעל עסק הגר בברוקלין.

ממנו זה ואם כן ראוי היה לו להתנצל מזה ולהודיע ג"כ כוונתו בחבור הספר ההוא. ואל זה כיון בכתוב הזה⁵ ובנמשכים אליו להודיע כי כוונתו טובה ולחתום בדברי תורה. וזה היה סיבה למנוע גניזת הספר ההוא כמו שאמרו. ומפני מה לא גנזוהו מפני שראשו דברי תורה וסופו דברי תורה. והמאמר הזה התבאר במקומו, כי בראשו ובסופו גלה דעתו באמונת הגמול. בראשו הודיע לנבונים שהגמול הוא לפי תלמוד תורה וחכמה.⁶ ובסופו הראה ופרסם לכל שהוא לפי המעשים באמרו סוף דבר הכל נשמע [את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם] כי את כל מעשה האלוהים יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע (קהלת י"ב: י"ג וי"ד). והוסיפו על כל נעלם הורה כי הנגלה נמשך במשפט אל הנעלם דרחמנא לבא בעי.⁷ וזה העניין מסור לכל לפי שהוא דעת הכרחית באמונה כמו שבא בתורה בכללה שהשכר והעונש הוא לפי המעשה.⁸ ובראשו אמר מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. ודקדקו חז"ל תחת השמש הוא דאין לו יתרון הא למעלה מן השמש יש לו יתרון ואמרו תחת השמש הוא כאומרו תחת השמים כי כן בא על דרך אחד בספר ההוא,⁹ לפי שהשמש הוא המושל הגדול אשר בצבא השמים ופעולתו בעולם גלויה וידועה במעט ההתבוננות. ואמרו תחת השמש שהוא תחת השמים הכוונה בו על הנעשה בכוחם ונתון תחת ממשלתם והוא הגוף, אבל הנפש איננה תחת ממשלתם כי הנותן צורה הוא צורה כמו שביארו הפילוסופים. והוא שאמר החכם: וישוב העפר אל הארץ כשהיה

⁵ דברי חכמים כדרבנות ... וכבהמשך.

⁶ ואמרי דבי ר' ינאי תחת השמש הוא דאין לו קודם שמש יש לו. רבינו מסביר שכוונת רבי ינאי לתורה ולחכמה שקדמו לעולם. חכמי ימי הביניים ראו את המציאות כצורה וחומר וכן הסבירו הרמב"ם בספרו ביאור מלאכת ההגיון פ"ט "הכסא דרך משל חומר העץ ופועלו הנגר וצורתו הרבוע אם היה מרובע או השלוש אם היה משולש ותכליתו הישיבה עליו... לפי שכל אומן הרי הוא מתאר את אותה התבנית אשר עשה בחומר מסויים ... שאין אנו קוראים צורה בדברים הטבעיים אלא לעניין המייצב את אותו הסוג ... הצורה לפי"ז קדימתה לחומר הוא לא רק קדימת זמן אלא קדימת מעלה. התורה והחכמה הם צורת העולם ביד אומנו הקב"ה ולכן הם קודם השמש. והמשך דברי רבינו יובנו עפ"י ז.

⁷ ראב"ע בפירושו כתב: "וענין על כל נעלם כל מעשה נראה שתעשה יובא במשפט כפי הנעלם והעניין: כפי כוונת הלב אם טוב אם רע."

⁸ במו"נ ג' כ"ח כותב הרמב"ם "וכן גם קראה התורה להיות בדעה בדברים אשר סבירתן הכרחית בתקינות המצבים המדיניים. כגון זה שאנו בדעה, שהוא יתעלה יחרה אפו על מי שמרד בו, ולפיכך חובה לירוא ולפחד ולהשמר מן המרי", ועוד שם סוף הפרק "ויש שתהא אותה הדעה הכרחית בסילוק עוול או הקנית מידה נעלה, כגון הדעה שאחד יתעלה יחרה אפו על עושה עוול, כמו שאמר 'וחרה אפי והרגת' וגו', וכגון הדעה שהוא יתעלה עונה לצעקת העשוק או המתאנה מיד: והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני" הרבה נכתב על דברי הרמב"ם האלו אבל לפי מה שבא בהמשך דברי רבינו הבין ששכר חמרי בעוה"ז הוא שכר דמיוני והשכר האמיתי היא הדעה וההשגה באלהות ולכן האמונה בשכר העוה"ז היא רק הכרחית. ועי' הערה 29 ובחלק האנגלי הערה 8 שם ציינתי למאמרו של הרב בן ציון בוכמן בחקירה 11 שלא הסכים להבנה זו בדברי הר"ם.

⁹ קהלת א' י"ג וְנַתַּתִּי אֶת-לְבִי, לְדְרוֹשׁ וְלְתוֹר בְּחֻמָּה, עַל כָּל-אֲשֶׁר נַעֲשָׂה, תַּחַת הַשָּׁמַיִם.

והרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה (קהלת י"ב ז').¹⁰ ואחר אשר התבאר הרצון באמרו תחת השמש תחת השמים התבאר ג"כ מה שאמרו חז"ל למעלה מן השמש¹¹ שהוא העמל בנפש והוא העמל והיגיעה בחכמה שהן בכח העליונים. ודעת הכתוב הזה שאין יתרון והשארה לאדם בכל עמלו בעולם השפל. כי אחר שכל הנעשה בממשלת השמים כלה ונפסד גם העמל בו כלה ונפסד והוא שפתח דרך ראייה היקש מופתי **הבל הבלים אמר קהלת**,¹² רצונו לומר כל עמל האדם במעשיו השפלים הוא הבל שסביבותיו הבלים כי כן טבע החומר הזה שהוא כלה כמו שאמר וביאר אח"כ דור הולך ודור בא (שם ד') וכל מי שסביבותיו הבל הוא בעצמו ג"כ הבל. וזה ידוע ומושכל ראשון. והוא ששנה ואמר: הבל הבלים הראשון הוא במקום ההקדמה הקטנה¹³ מן ההיקש והשני במקום ההקדמה הגדולה¹⁴ ומשתייהן תצא התולדה. והוא שאין יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש והוא המבוקש. וזאת הראיה שהיא מופתית גדולה אצל החכמים ולפיכך הקדימה,¹⁵ ואח"כ אמר הכל הבל להראות ולפרסם ראית החיפוש ר"ל כי בחפשו כל פרטי מעשי בני האדם אחד אחד¹⁶ והעמל במ נמצא הבל ונראה לכל שהכל הבל.¹⁷ ומשתי הראיות נדע שאין יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. ואמרו בנתיים "אמר קהלת" הוא לרמוז שהוא דרך ההיקש הנקהל משתי ההקדמות כי כן יקרא בלשון יון.¹⁸ והחכם שהתחברתי עמו¹⁹ אמר כי הבל הבלים הראשון בא לרמוז על החומר הראשון שקבל ד' צורות בדרך

¹⁰ עיין ספר נפש האדם פירוש קהלת לר' שמואל בן יהודה אבן תיבון ההדיר והוסיף מבוא והערות יעקב (גיימס) רובינסון ירושלים תשע"ו (להלן פירוש קהלת) פסקאות 745-749 שמוכיח שאין להבין שיבה זו כעלייה ודיבוק אל הקב"ה אלא פירוק אל היסודות כמו הגוף וכן הבינו רבינו ודלא כהראב"ע כאן. הנשמה היא צורת האדם ולאחר המוות חוזרת להיות צורה כמו שאר צורות שאין להם ממש בלי חומר.

¹¹ אצלינו "קודם" השמש וראה הערה 6.

¹² קהלת א' ב' ב' הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים הכל הבל.

¹³ הקצרה כדלקמן.

¹⁴ הארוכה כדלקמן שהוא רוב ספר קהלת.

¹⁵ הקדים הקטנה (הקצרה) מפני שהיא מופתית שמלמדת שכל העולם – הטבע – השמים והארץ וכל אשר בה שהם יותר תמידיים המה הבל.

¹⁶ הקדמה הגדולה (הארוכה) – שהיא חיפוש במעשי בני אדם דבר המשתנה ואינו תמידי כטבע

¹⁷ משתי ההקדמות יחד שמקיפים את כל המציאות רואים שהכל הבל.

¹⁸ בלטינית מתרגמים מלת קהלת ל – Ecclesiast – ושורש המלה בלשון יון < Late Latin Greek ekklesiastēs assemblyman, preacher, equivalent to ekklesi (a) ecclesia + -astēs, variant of -istēs -ist after a vowel .<http://www.dictionary.com/browse/ecclesiastes>

רבינו מסביר שלכן שם מחבר הספר מלות "אמר קהלת" באמצע הפסוק ולא בסופו או בתחילתו כרגיל להורות ש"הכל הבל" הוא תוצאה מעיון בשתי ההקדמות כי שניהם הבל הבלים. רבינו סומך על שם הספר אצל הנוצרים לפי שהתרגום היווני מורה על המדבר – המטיף ואולם בלה"ק אפשר להבינו על השומעים.

¹⁹ ראה סוף ההקדמה.

ההוויה וההפסד כאלו הוא הנהר היוצא מעדן בפועל והיה לארבעה ראשים כי כל אחד מהן הוא ראש לפי איכותו וזה בטרם נעשו המורכבות בששת ימים. ולפיכך הפסיק בדבור: "אמר קהלת" ואח"כ דבר על המורכבות ואמר הבל הבלים שהרי גם הם הווים נפסדים. ולכלול ההרכבה האחרונה שנבראה בששי באחרית הכל אמר הבל שהרי גם הווה על דרך הראשונה והוא מה שסמך לו מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש,²⁰ והחכם הגדול חתני נ"ע פירש בו ענין אחר כמו שנמצא בספרו שפירש בו קהלת.²¹ ולפי שצריך לכל מבקש השם וסודותיו להתבונן בפירוש ההוא ובשאר חיבוריו אקצר בחיבורי זה מהזכיר פירושו כי שם ימצא המבקש ואולי אחטיא כוונתו בלשוני. ואשוב לענין כוונתי ואומר כי כדי לאמת ראיית החיפוש²² לפי פירושו חבר הספר ממילת אני קהלת ('א' י"ב) עד הבל הבלים אמר קהלת הכל הבל ('י"ב ח'), וכדי לאמת המופת הקודם²³ כתב מדור הולך וגו' ('א' ד') עד אני קהלת וגו' ('א' ג') כי בו התאמתה ההקדמה הראשונה הקטנה והוא שכל סבות העולם העמל הבל. והפסוק האחרון לא שנה בו הבל הבלים²⁴ לפי שקצר בו ההקדמה כאלו אמר כל עמל האדם הבל שהרי יצא מהבלים. ונמצאו שני פסוקים אלה²⁵ נאמרים על דרך שאמר ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות והנה הכל הבל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש ('ב' י"א) ויתרון לפי דעתי בפסוקים אלה בא במקום שארית, כמו שבא מזה הענין ואף אם במשקל אחר²⁶ במקום אחר: "מיתר השמן" (ויקרא י"ד י"ז) "יתר הגזם" (יואל א' ד') ורצה לומר כי כל המעשים והעמל במ תחת השמש שהוא בעולם הכלה הכל בלא השארות ואחר שהודיע שהעמל בדברים הבלים אין לאדם בעמלו יתרון, מכלל לאו אתה שומע הן, והוא שהעמל בדברים הקיימים יש לו יתרון והוא העמל בדברים שלמעלה מן השמש, בהשתדלות השגת אמתיות בבחינת

²⁰ החכם הסביר שהארבעה נהרות היוצאות מן הגן בבראשית ב' משמעם הצורות הנתפסות בחומר הראשון שהם סיבת ארבעת היסודות, אש מים רוח עפר, שנבראו בראשון ובהרכבתם בששת הימים הבאים נוצר השאר. הבל הבלים אמר קהלת מורה שהיסודות הבל והבל הבלים השני מורה על המורכבות שהם הבל והכל הבל מורה על האדם שהנו האחרון והכי חשוב שגם הוא הבל. ועיין בפרשת קרח ששם רבינו מסביר כל סיפור גן עדן.

²¹ פסקאות 84-88 בפירוש קהלת ושם מפרש הפסוק ע"ש הבל בן אדם הראשון וקין אחיו שלשניהם לא נשאר שארית ואחיהם שת שאחריו מתייחסת האנושות והם משל לעולם החמרי של האדם הנפסד ועולם השכלי שלו שנשאר לעד. רבינו השתמש בהסבר זה על קין והבל של חמיו בפרשיות חיי שרה, במדבר ומטות.

²² כל מעשי בני אדם כדלעיל.

²³ הטבע המופתי.

²⁴ י"ב ח' ח הבל הבלים אמר קהלת, הכל הבל. ולא נכפל בו הבל הבלים ככראשון בהתחלת הספר.

²⁵ ב הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים הכל הבל. ג מה-יתרון, לאדם: בבל-עמלו--שיעמל, תחת השמש.

²⁶ כי שם "יתר" דבוק למלה שלאחריו ומובנו שארית דבר מיוחד ופה הוא נפרד ופירושו שלכל אין שארית.

המציאות מתוך מעשיו הטובים ויגיעתו בתורה וחכמה עד שתכלה נפשו ותכסף להדבק בעליונים ויתן לו השם מהלכים בין העומדים²⁷ וחי לעולם.

וזה סוד גדול מסודות התורה שבאו במעשה בראשית.²⁸ ובאמת ראוי להיותו סוד ליראי השם וחובה עליהם להסתירו מרבים כדרך כל דברי החולק על אמונה המונית ונצרכה לכל,²⁹ ואם שניהם כאחד טובים הכל לפי מה שהוא אדם.³⁰ וזאת היא כוונת דברי[נ] שנמצאו לו ג"כ בספר הזה באמונת הגמול, ולפיכך לא גנזוהו ואחר שגלוי אמונת הגמול היתה סיבה למנוע גניזתו ידוע שדברי הנטייה לדברי מיני הנראית מדבריו היתה כנגד זה, והוא שמקצת דבריו נראה שאין יתרון לחכם על הכסיל, ולא לצדיק על הרשע. והמאמר בזה יש לו פנים שראוי לנו וחובה עלינו לדון אותו במ לזכות, אחרי שגלה אמונתו הישרה. והזכות ההוא הוא שנאמר שדבריו ממין דברי החכמים אנשי המחקר. וכן אם נמצא לו דבר אחר שיראה בו שהוא נוטה מן התורה יש לנו ג"כ לדונו לזכות אחר שדבריו מזה המין כפי מה שהראנו בענין הגמול שמאמרו בו בקצת מקומות כפי מאמר קצת אנשי המחקר, לא שהוא באמת כן, חלילה וחלילה שעלה בדעתו זה, שהרי הקב"ה בהזהרתו הראשונה במעמד הר סיני שאין עליו חולק, הראה היתרון לחכם ולצדיק ואמר ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצוותי (שמות ו' כ'). וקרא את החכמים בשם "אוהבי" ואת בעלי המעשים בשם "שומרי מצותי". וכבר הודיעו להם זה ע"י משה בתנאיו הראשונים במרה³¹ ובמדבר סיני³² כפי שיתבאר במקומותם וכל התורה סובבת על זה.

²⁷ עפ"י זכריה ג' ז' .

²⁸ היות שתכלית האדם היא השגת החכמה ועולם החמרי נחשב לכלום כדלעיל א"כ אין משמעות בשכר או עונש בעולם החמרי והיות והבנה זו תוצאה מחקירה בעולמינו קראה רבינו סוד מעשה בראשית שאין לגלותה להמון כבהמשך. רבינו בכמה מקומות בספרו חוזר על הרעיון שאחד ממטרות סיפור בריאת העולם והאנושות בספר בראשית הוא פתרון בעיית צדיק ורע לו (למשל דף ס"ה בפרשת יתרו הערתו על סיפור קין והבל ועוד מקומות בספרו) ובזה יובן למה חז"ל סברו שיש סוד בלימוד מעשה בראשית כבמשנה חגיגה פ"ב מ"א.

²⁹ במו"נ ג' כ"ח כתב הרמב"ם "וכן גם קראה התורה להיות בדעה בדברים אשר סבירתן הכרחית בתקינות המצבים המדיניים. כגון זה שאנו בדעה, שהוא יתעלה יחרה אפו על מי שמרד בו, ולפיכך חובה לירוא ולפחד ולהשמר מן המרי." לפי"ז שכר ועונש כהבנת פשוטו היא אמונה המונית והבנתה האמיתית הוא לזכות לחיי עוה"ב וקיום נצחי. רבים הבינו מדברי הרמב"ם האלה שאינו מאמין באמת בשכר ועונש ולדברי רבינו הבנה זו מוטעית ועיין אפודי על אתר שג"כ הלך בדרך רבינו ואולי רבינו הוא מקורו. עי' הערה 8.

³⁰ ר"ל כשלשון המשל סובל שניהם הנגלה והנסתר, יובן על ידי כל אחד לפי מדרגתו וזה הוא סוד ספר קהלת ולכן לא נגנז שהבנה זו גרמה לחכמינו ללמד זכות על שאר הדברים שכתב שנראים כסותרים אמונתנו שיש להם פירוש נסתר כבהמשך.

³¹ שמות ט"ו כ"ו יאמר אם-שמוע תשמע לקול יהנה אלקיך, והנשך בעיניו מעשה, והאזנת למצותיו, ושמרת קל-חקיו--קל-המחקה אשך-שמתי במצרים, לא-אשים עקיך, פי אני יהנה, רפאך. ועיין דברי רבינו סוף פרשת בשלה "וזה הענין יצא לנו מדברי רבותינו ז"ל שאמרו כי אני ה' רופאך לעולם הבא. ועוד אמרו והסיר י"י ממך כל חולי זה יצר הרע ומאמרם זה 'לפי שהוא מתעה האדם לבחור הרע והוא סבת כל חולי נפש ובסור הסבה לא ימצא המסובב ואם

ואחר ששלמה החכם היה מאנשי התורה ומיודעיה, ולא כשאר יודעיה, אבל ידע אותה באמת והאמין בה אמונה קיימת יותר מכולם כפי יתרון חכמתו עליהם, אין ספק שידע כל זה על בוריו ואמיתו יותר מכלם עד שחבר בענין הגמול שיר השירים שנאמר עליו במשנת ידים (פ"ג מ"ו) שהוא קדש קדשים אצל כל הכתובים ונאמר שם שאין כל העולם כלו כד[א]י כיום שנתן בו שיר השירים, וזה לפי שאמיתת גמול העולם הבא התבאר שם. וסיבת שלמות הגמול באה גם כן בו, וכל זה השיג לפי יתרון חכמתו. והיתרון ההוא הביאו ג"כ לחבר לפני הספר ההוא³³ שני ספרים הצריכים תחלה לאדם והם משלי וקהלת שצרכם רב כדי להעיר על אהבת השם ועל שמירת מצוותיו, ובלמדו בהם דעת את האדם ובתקנו המשלים כדי להשיג כוונת התורה לא שתהי' מצות אנשים מלומדה.³⁴ והוא שפתח בחתימת ספר קהלת (י"ב ט'): ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם ואזן וחקר ותקן משלים הרבה. ורבותינו ז"ל אמרו (עירובין כ"א ב') דרך דרש על מלת "ואזן" שתחלה היתה תורה ככפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים. וידוע שיחוס אזנים לכפיפה הוא יחס יד לכלי שהוא כדי להחזיק בו וליטלו ולהשתמש בו וליהנות ממנו. ועוד דרשו רז"ל (שיר השירים רבה א' ח') על הפסוק בפתחת משלי (א' ו'): להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם אמרו למה היו דברי תורה דומין עד שלא בא שלמה לבאר שהיו מימיה עמוקין וצוננין ולא הי' אדם יכול לשתות ממנה. מה עשה פקח אחד ספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה עד שדלה ושתה. התחילו הכל דולים ושותים ממנה. כך היה שלמה ממשל למשל ומדבר לדבר עד שעמד על בוריה של תורה.

ובשני המאמרים האלה החזקים וכיוצא בהם הודיעו לנו רז"ל שהיו חכמי הקבלה, שאין אדם יכול לקיים התורה כראוי לה ולא יודע אותה אם לא ישתדל להשיג ולהבין המכוון בה באהבת השם ובשמירת המצוות.³⁵ והמשל בזה שאמרו ז"ל על שלמה הוא עצמו

אי אפשר לפרש כל חולי מאין חולי הגוף יאמר שם על שניהם כי היצר גם כן סבת כל חולי הגוף אם על דרך רב מאכל או רב משגל או שאר התאוות או על דרך הזיק בני אדם זה את זה או על דרך עונש".

32 כנראה שכוונתו למקומות הרבים בספר דברים בנאומו משה רבינו שהסביר ענייני שכר ועונש כמו למשל דברים כ"ח א' והלאה.

33 שיר השירים.

34 ישעיה כ"ט י"ג ויאמר אֶלְנֵי יַעֲזֹב כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה וּבִשְׁפָתָיו יִפְדּוּנִי וְלִבּוֹ רַחֵם מִמְּנֵי נְהַיֵּה? וְרָאִתֶּם אֶתִּי מְצֹנֵת אֲנָשִׁים מְלַמְּדָה.

35 רבינו עכשיו בא להסביר תכלית שלושה הספרים קהלת משלי ושיר השירים וכדרכו מפרש ומרחיב על דברי הרמב"ם בפתחתו למו"נ שכתב שם "דע, כי מפתח הבנת כל מה שאמרו הנביאים ע"ה וידיעת אמתותו, הוא הבנת המשלים וענייניהם וביאור לשונותיה, כבר ידעת אמרו יתעלה: וביד הנביאים אדמה, וידעת אמרו: חוד חידה ומשול משל, וידעת כי מחמת ריבוי שימוש הנביאים במשלים אמר הנביא: המה אומרים לי הלא ממשל משלים הוא וכבר ידעת מה שפתח בו שלמה: להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם. אמרו במדרש: למה היו דברי תורה דומים עד שלא עמד שלמה, לבאר שהיו מימיה עמוקים וצוננים, ולא היה אדם יכול לשתות מהן. מה עשה פקח אחד? ספק חבל בחבל ומשיחה למשיחה, ודלה ושתה. כך היה שלמה ממשל למשל ומדבר לדבר עד שעמד על דברי תורה זה לשונם. ואיני חושב

אמרו על התורה ומדבריו הוציאוהו כי אמרם צוננין הוא ע"ד מאמר שלמה "מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק" (משלי כ"ה כ"ה) קרא התורה שבאה בדרך שמועה וקבלה על השלימות שמועה טובה כי כן יאמר "טוב" רק על דבר השלם. ולפי שהשגת והבנת כוונת התורה הוא רק אחר חקירות רבות אמר על זה דרך משל מארץ מרחק.³⁶ הנה בפסוק הזה המשיל התורה כמים הצוננין המרוויים את העיף והמהנים אותו מכל משקה, ושאר המשל הנזכר כלל באמרו: מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות ידלנה (משלי כ' ה'). אמר שהתורה יועצת כל נועץ ביותר ולפיכך נקראת עצה סתם כמו שאמר ושומע לעצה חכם (משלי י"ב ט"ו), היא כמים עמוקים עצה בלב איש ואפשר שרמז על משה רבינו ע"ה שהשיג באמת המעלה האנושית,³⁷ או ר"ל שהיא כמים עמוקים בשכל האדם בכוח דבריו ולפי העומק ההוא רבים מבני אדם לא ישתו מהם וימותו בצמאם ובעייפותם לפי שאין להם חבל מספיק כדי לדלותם אבל איש תבונות ידלה בקנותו תחבולות לספק חבל בחבל ומשיחה במשיחה. ודקדקו מדבריו שני ספוקים³⁸ מאמרו על ענין זה ונבון תחבולות יקנה,³⁹ וכן נראה שדקדקו גזרת שם תחבולות במה שדרשו חבל בחבל,⁴⁰ וכן נאמר על ענין זה (מחשבות בעצה תכון) ובתחבולות עשה מלחמה (משלי כ' י"ח). ובא להורות דרך הלימוד בספריו ובספרי הנביאים. ואמרם חבל בחבל ומשיחה במשיחה שני מינים בספוק ההוא לפי שהתחבולה בזה צריכה לשני מינים הא' משל והוא החבל המצורף אל הדלי והמיוחד לו והוא הקודם במעלה ואשר הכוונה אליו והעניין ההוא

שידמה אחד מבעלי הדעות השלמות שדברי תורה הרמוז עליהן כאן, אשר בקש עצות להבנתם על ידי הבנת עניני המשלים, הם דיני עשיית הסוכה והלולב ודין ארבעה שומרים, אלא הכוונה כאן הבנת העמוקות בלי ספק."

³⁶ מאירי בפירושו לפסוקינו כתב: ובנסתר קרא התורה ופינותיה העיוניות והתוריות שמועה טובה להיות כל ענייניה נתונים ללבבות בדרך קבלה אף הדברים העיוניים שבה וקראה טובה כלומר שלימה כאמרו ע"ה תורת ה' תמימה (תהילים י"ט ח') כלומר שאין דבר מן הצריך באמונות חסר ממנה ולא בשלימות המדות והמעלות וההזהר מהפכן ולא בשלימות השכליות העיוניות והמקובלות. ואמר מארץ מרחק כי השגת הדברים העיוניים שבה באה השגתם לאדם אחר הקדמות ארוכות והצעות ולימוד כמה חכמות ...

³⁷ איש תבונות.

³⁸ חבל ומשיחה.

³⁹ משלי א' ה' יִשְׁמַע חָכֵם וְיִזְכָּר לְקַח וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה ועי' מאירי לפסוקינו.

⁴⁰ עי' מאירי בפירושו: שהחכמה אצל השכל כמים עמוקים שא"א לדלות מהם לשעתן רק ע"י תחבולות... וע"ז אמרו בדרש למה היתה התורה דומה עד שבא שלמה... הרמב"ם במו"נ ב' כ"ט כותב "ההקדמה השנייה, שהנביאים, כפי שאמרנו, מדברים בשמות המשותפים ובשמות שאין המטרה בהם מה שהם מורים עליהם במונחם הראשון, אלא נזכר אותו השם בגלל גזרה מסוימת, כמו מקל שקד - ללמוד ממנו על שוקד אני וגו' כמו שנבאר בפרקי הנבואה, ולפי ענין זה נאמר במרכבה חשמל כמו שבארו, וכן רגל עגל, ונחשת קלל, וכן מאמר זכריה וההרים הרי נחשת" ועי' עוד באריכות סוף ב' מ"ג. הרמב"ם דיבר רק במשלי הנביאים ורבינו אחז בשיטה זו גם באגדות חז"ל.

נרמז בספר בראשית בדרך משל וחידה ועליו חבר ספר משלי שפתח בו במשלי.⁴¹ וכן חבר ספר קהלת בחפשו דבר דבר בפשוטו והראה כוונת כל המצות המעשיות כי זה כל האדם. ולפי העניין הזה פתח בו ב"דברי". והעניין ההוא הוא המשיחה שאינה מיוחדת לדלי ואינה צרופה לדלי רק למשוך החבל בה כפשוטו של ספר משלי.⁴² והחכם ע"ה קנה תחבולות וצירף דבר לדבר ומשל למשל עד שדלה בשניהם ושתה בהשיגו כוונת כל המצוות אחת אחת שהן כדי שילך האדם בדרך ישרה בלא נטייה אל הימין או השמאל עד אשר יבוא אל מקדשי אל בחקירתו ודרישתו כל סתרי התורה ומשליה אחד אחד.⁴³ עד שישגי על ידה אהבת השם המחייה את בעליה ועל ההשכלה ההיא חבר הספר.⁴⁴ שנאמר עליו שאין כל העולם כלו כדאי כיום שנתן בו (ידיים פ"ג מ"ו) לפי שהוא המכוון בתורה והמבוקש ממנה.⁴⁵ וכן חבר בתחבולות ההשגה ההיא משלי וקהלת שהיו מובנין לכל נבון בתחבולות ההן מים עמוקים כדרך שדלה הוא וכפי זה הענין נאמר בבראשית רבה (פרשה צ"ג) מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונות.⁴⁶ ידלנה (משלי כ' ה'). משל לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיה יפין ולא היתה בריה יכולה לשתות מהן בא אחד וקשר חבל בחבל ונימה בנימה ודלה ממנה ושתה התחילו הכל דולים ממנה ושותים. ואע"פ שבא הענין הזה שם על יהודה בכוונה אחת היא.⁴⁷ ועיקר הכוונה היתה ביאור סודות התורה שהעיר עליהם החכם שלמה בשלמותו כי זה חוב על כל שלם להשלים אחרים בשלמותו והוא מדרכי השם בהשפיע מטובו בהמציאו מציאות ובהעמידו אותו. ושלמה השלם עשה כן ליתרון שלמותו בחכמה באהבת התורה אחר אשר הכין לבו לדרוש אותה ולחקור סתריה. והוא שאמרו התחילו הכל דולין ממנה ושותין והוא שאמר בפתיחת משלי לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (משלי א' ב') קרא מצות התורה חכמה ומוסר וקרא הדעות האמתות אשר בה אמרי בינה. ולשני העניינים האלה חבר ספריו. האחד מהם הוא על הרוב משל ולפיכך פתח בו משלי והשני הוא על הרוב דבר ולפיכך פתח בו בדברי ושניהם השלימו

⁴¹ הסיפורים בספר בראשית אודות חיי האבות הם חידות ומשלים שהסברם הוא הנגלה בספר משלי.

⁴² ספר קהלת, המשיחה, מציג את הבעיה שמושכת (מכריחה) את ההסברים שפשוטו של ספר משלי, החבל, מלמד.

⁴³ והוא הנסתר במשלים שמגיעים אליהם ע"י חקירה (חבל בחבל ומשיחה במשיחה) ודולים את המים הקרים אשר בבאר שהוא עניין שיר השירים.

⁴⁴ שיר השירים שהוא התוצאה במי שסיפק משיחה וחבל עד שהעלה דברי תורה העמוקים בבאר על ידי הדלי.

⁴⁵ המשיחה בדברי חז"ל הוא ספר קהלת שמציג את הבעיה שבראייה ראשונה נראה שהכל הבל ונכתב בלשון גלוי "דברי" ורומז לפתרון שספר משלי מציג בשני דרכים, נגלה ונסתר, שהם החבל בדברי חז"ל מלשון "תחבולות" שמתבקשים להבנתם ועל ידי המשיחה והחבל דולים ומבינים דברי תורה שהם עמוקים בבאר וההשגה הזאת עצמה הוא הגמול האמיתי שספר שיר השירים מציג.

⁴⁶ אצלינו הגירסא "תבונה" ועל"ב"ר מהדורת אלבק דף 1153 בהערה 10.

⁴⁷ תנחומא מהדורת בובר דף ק"ב ב' בתחילת פרשת ויגש מים עמוקים... זה יוסף ... בא יהודה ונצח אותו...

כוונתו בביאור התורה לפי יתרון חכמתו ורוב חקירתו והוא שאמר ויותר שהי' קהלת חכם (קהלת י"ב ט')⁴⁸ וגוי. ואמר תקן לא ותקן יורה שמשמעות הכתוב כן ויותר שאזן וחקר תקן משלים הרבה⁴⁹ רצה לומר אל יעלה על לב אדם ששלמה כשחבר שני ספריו בהנהגת האדם בא לחלוק על התורה או להוסיף עליה או לגרוע ממנה כי אין הדבר כן אבל לפי יתרון חכמתו ודעתו כוונת התורה על שאר בני אדם עוד לפי היתרון ההוא למד דעת את העם והזהיר אותם הזהרות שלא באה בתורה בפירוש כרוב אכילה ושתייה ומיעוטן ורב שחוק ורב כעס ורב דברים ורב שתיקה ורב חריצות ורב מנוחה ובכלל כל הקצוות וזה כלו לפי שהשיג כוונת התורה על זה בהזהירה על קצת מאכלות וכיוצא בהן⁵⁰ והשם צווה בכלל לעשות הישר בעיניו וללכת בדרכיו הישרים ובכיוצא בזה למד דעת את העם. והוא שאמר בפתיחת משלי לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה (משלי א' ג' ד') כי זה סדר הנהגת כל האדם. והוא אמרו למד דעת את העם. עוד אמר ויותר שאזן וחקר ר"ל ויותר שהאזין והסכית לתורה והוא שהכין לבבו לחקור ולדרוש סתרי תורה תקן משלים הרבה כלומר עשה תחבולה במשליו כדי שיבינו מהם המשלים הסתומים והוא שאמר שם ישמע חכם ויוסיף לקח ונבון תחבולות יקנה (שם ה'). להבין משל ומליצה וגו'⁵¹ (שם ו') רצה לומר ישמע חכם דברי חכמים וחידותם ויוסיף לקח ונבון תחבולות יקנה (שם ה'). ונבון תחבולות יקנה להבין משל ומליצה. והוא במה שהעיר במשליו ובדבריו על כוונת המצוות ועל הספורים שבאו במעשה בראשית ועל מה שנרמז בממעשה מרכבה.⁵² וכן בא הנה בקש קהלת למצא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת (קהלת י"ב י'), אחר שאמר בכתוב הקודם כוונת שני ספריו אמר בכתוב הזה תועלתם ואמר שעשה אותם כדי שימצאו האחרים דברי הרצון והכונה בסתרי התורה ובמצותיה כדי שימצאו יושר הכתוב בספר הישר שהוא התורה והוא דברי אמת והוא המליצה והמצוות בעצמן כאשר ראוי לאדם וחובה עליו לאחוז בזה וגם מזה אל יניח ידו כי אין קיום התורה באמת כי אם בהחזיק בשני הענינים יחד.⁵³ או רצה בדברי חפץ הרצון והכונה במצות ובדברי אמת אמיתת המציאות והממציא.⁵⁴ עוד אמר דברי חכמים כדברונות וכמסמרות נטועים וגו' (י"ב י"א).

⁴⁸ ויתר, שהיה קהלת חכם: עוד, למד-דעת את-העם, ואזן וחקר, תקן משלים הרבה.

⁴⁹ לפי שרצה ללמד את העם דעת וגם איזן וחקר והבין את התורה כראוי לכן מצא לנכון לתקן משלים ודלא כשאר מפרשים עי' רשב"ם על אתר.

⁵⁰ רבינו מפרש למד דעת את העם שלמדם שהמצוות הם רק דוגמא להתנהגות ורומז פה לאחד מהערותיו בכל אורך ספרו שהמצוות ובמיוחד הל"ת הם רק דוגמא להתנהגות כללית והמקיים המצוות בלי הבנה זו נוטה מהמטרה. ועי' דרשתו פרשת שמיני.

⁵¹ ו להבין משל, ומליצה; דברי חכמים, וחידותם.

⁵² המשלים א"כ באו ללמד את העם דעת בהבינם שהמצוות הם דוגמא והוא הנגלה במשל ואותם המשלים גם מובנים לנבונים כמפתח לכוונת המצוות היינו תכליתם בנפש האדם והשגתו מעשה בראשית ומעשה מרכבה והוא הנסתר.

⁵³ המעשה והכוונה.

⁵⁴ לפי פירוש זה נכללו גם עניני מעשה מרכבה בהבנת התורה שגם אותם גילה שלמה לעם.

ר"ל אל יעלה על לב אדם שדברי ספרים אלה הם למטה ממעלת דברי חכמי התורה הנאמרים בדרך קבלה כמו שיראה בתחילת עיון שהם אומרים הלכות פסוקות בפירושו המצוות ושלמה אמר דבריו כסותרין זה את זה וכמספק בקצת אמונתו כי אין הדבר כן אבל שלמה דבר בדרך חכמי המחקר שחוקרין ודורשין פעם מודים פעם חולקין כדי להוציא לאור כל תעלומה ופעם אומר דבר שמשמעו ענין אחד והכונה ענין אחר ופעם אומרים דבר כפי התחלת העיון לתלמידים ופעם כפי הדעות המפורסמות לא מושכלות. וכוונתם בכל כדי להעיר לב התלמידים וללמדם ולהרגילם עד שימשכו אותם אל האמת אבל אין בכל דברי החכמים הנאמרים בדרך האמת כנגד אמתה של תורה כי האמנם ימצאו דבריהם בעיון הדק שווים לדבריה והוא שרצה באמרו דברי חכמים כדרכונות וגו'.

וקרא חכמי המחקר והעיון חכמים לפי שהם מתחכמים ומוציאים דבר מתוך דבר וקרא בעלי הקבלה בעלי אסופות לפי שדבריהם כסגולות ואוצרות שהם כנוסים ועומדים, ולשון כניסה ואסיפה אחד הוא כמו שבא לאסוף ולכנס לתת לטוב לפני האלהים (קהלת ב' כ"ו). והוא לשון אוצר כמו שאמר כנסתי לי גם כסף וזהב וגו'⁵⁵ (קהלת ב' ח'), והוא כמו אצתי לי ובא בלשון רבותינו בשעה שמפזרים כנס (ברכות ס"ג ע"א) והוא כאלו אמר בעלי אוצרות וכן נאמר בתלמוד על בעלי גמרא מרי חטיא (ברכות ס"ד ע"א).⁵⁶ ודברי מושך עצמו ואחר עמו כאלו אמר וכמסמרות נטועים דברי בעלי אסופות. ואמרו נתנו מרועה אחד מורה שהוא נאמר דרך התנצלות על חשד הנראה בדבריו כי כן נאמר על דברי המחלוקות שבאו בתורה שבעל פה אלו ואלו דברי אלהים חיים הם ועל פסוק זה אמרו (חגיגה ג' ע"ב) שמא תאמר הללו מטמאים והללו מטהרים הללו אוסרין והללו מתירים הללו פוסלים והללו מכשירין היאך אני למד תורה מעתה תלמוד לומר כלם נתנו מרועה אחד כלן אל אחד נתנו ופרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים ברוך הוא שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ' א').⁵⁷

ולפי הענין שאנו בו רצה לומר כי שני חלקי הדברים האלה נתנו מרועה אחד הוא הרועה האדם והזן אותו בשני מיני מזון, מזון הגוף ומזון הנפש רועה שהוא אחד שמכלל דבריו שנאמרו למשה רבינו הם דבריהם, ואלה דברים החלוקין הם כשני אישים שהן תחת מין אחד כראובן ושמעון שהם תחת מין האדם ושניהם שווים בעצם האנושית אבל הם חלוקים במקריהם זה גדול מזה וזה גיבור מזה וזה חכם מזה. כן דברי החכמים ודברי בעלי הקבלה שווין בעצם האמונה לאהוב את השם ולשמור מצותיו אבל הם חולקין בדברים מקרים שאלה מגידים האמת בלא ראייה מופתית בלא חקירה והערה גלויה ואלה חוקרים ומביאים ראיות ומעירים הערות רבות כדי למצא דברים המקובלים להם וכדי להחזיק בהם.

⁵⁵ כְּנִסְתִּי לִי גַם כֶּסֶף וְזָהָב וְסִגְלַת מְלָכִים וְהַמְדִינֹת עֲשִׂיתִי לִי שְׂרָרִים וְשָׂרוֹת וְתַעֲנוּגֹת כְּנִי הָאֲדָם שְׂדֵה וְשָׂדוֹת.

⁵⁶ ופירש רש"י הכל צריכין למרי חטיא, למי שקבץ תבואה לאכול כלומר למי שקבץ שמועות.

⁵⁷ וכן פירש המאירי פסוקים אלו בהקדמתו למשלי.

והוא שהמשילם הכתוב בשני כלים⁵⁸ שחמרם אחד והוא חזק בעל כח טבעי שהוא ממהר לפעול וקשה להפעל הוא הברזל וכן צורת שני הכלים אחת בהיותם דקים ופיהם צר וחד אבל הם משתנים במקרים בתארם ובמלאכתם שהמסמר נטוע בכלי כדי לחזקו כמו שכתוב ויחזקהו במסמר⁵⁹ והמסמר לא נע ולא מניע כי המכוון בו כדי להעמיד הכלי בדרך שלא ימוט והדרבן נע ומניע ומלאכתו הנעה והערה. כן דברי החכמים ודברי הקבלה חמרם אחד חזק בעל כח והוא דבר השם באמונתם וצורתם אחת והוא דרישת החכמים עם המעשים הטובים אבל הם חלוקים ומשתנים במקרים והוא שדברי הקבלה פעולתם כפעולת המסמר שהם מחזקים ומעמידים האמונה ושומרים אותה. ובא כלשון הזה בדבריהם ואלעזר בני קבע בה מסמרות (ב"ב ז' ב'). ואולי בכתבו וכמשמרות בשין כוון לרמוז על דברי הקבלה שהם שומרי האמונה. אבל דברי החכמים הם כדרבונות והדרבן ידוע שהוא כלי ברזל דק וחד והוא תקוע ביתד של עץ והעץ הוא ארוך וגלוי לכל והיתד בעצמו נקרא מלמד כפי מה שבא במשנה (כלים פ"ט מ"ו) מלמד שבלע דרבן⁶⁰ והדרבן הוא הברזל היוצא ממנו והוא נסתר מבני אדם עד שיעיינו בו עיון דק והכלי הוא גם כן בשני חלקיו נקרא דרבן ונקרא מלמד ובלשון רבותינו ז"ל מרדע ובשלתם הערה בדרך שתוף השם על הבינה⁶¹ והלמוד⁶² והדעה⁶³ ודברי חכמים וחיידותם הם בתואר הכלי היא בשני חלקיו כי החידות נסתרות מרב בני אדם ולא יושגו אלא אחר עיון דק. ונמצא במדרש קהלת (פרשה י"ב י"א) מלמד שמלמד הפרה לחרוש כדי שתתן לבעליה. מרדע שהוא מורה דעה לפרה. דרבן שהוא מידר בינה בפרה. ולשון מידר כלומר עושה שורות הענין בו הסדר הטוב הראוי לכל דברי חכמה או זולתו. והדרבן ידוע שפעולתו מיוחדת להעיר הבקר למשוך המחרישה כדי לעבד הארץ להוציא מאכל האדם ממנה ומאכל הבהמה ופעם יעירו בו הבקר ללכת ולעשות התלם בכלי העבודה הנטפלים אליהם ופעם יטו אותם אל הימין בנטותם אל השמאל ופעם אל השמאל בנטותם אל הימין עד שמכונות תלמי השדה. כן החכמים מעירים התלמידים בדבריהם לעבד הגן במחרשת העיון ולכוון עבודתם פעם יטו אותם אל הימין ופעם אל השמאל כדי לכוון הדרך הישרה.

וזה נמצא בדבריהם ז"ל (מד"ר קהלת פרשה י"ב) שאמרו מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה להביא חיים לעולם אף דברי תורה מכונים לומדיהם להביא חיים לבעלים

58 מסמר ודרבן.

59 ישעיה מ"ז א' ושם ויחזקהו במסמרים לא ימוט.

60 ושם בפירוש המשנה כתב הרמב"ם מלמד הוא מקל של עץ וגם בקצהו יש ברזל תקוע שמנקין בו את המחרישה בשעת החרישה מן העפר שממלא אותה ולפיכך נקרא מלמד הבקר ויש אומרים שמנהיגין אותו בו בדרך הישרה כדי שלא יסטו הבקר שלא בדרך ולפיכך נקרא מלמד ואותו הברזל אשר בקצהו נקרא דרבן רבים דרבונות, דברי חכמים כדרבונות.

61 דר-בן.

62 מלמד.

63 מר-דע.

ובלשון אחר (במ"ר פרשה י"ד ובשינויים שם) נאמר מה דרבן זה מכווין את הפרה לתלמיה להביא חיים לבעלים אף דברי תורה מכונים דעת האדם לדעת המקום. והכונה בזה כי בכון התלמידים הדרך הישרה עבודתם ראויה לכל עצי הגן⁶⁴ ולהוציא רב תבואה גם כן לאדם כמו שבא ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד ד') והוא משל על יגיעת התלמידים ועמלם בתורה כמו שבא בדבריהם מכאן ואילך אוסף ליה כתורא (כתובות נ' ע"א אצלינו ספי). ועל התלמוד אמר בפירוש שנקרא עבודת הגן כי כן בא בדבריהם תאמר שיש מלאכה בגן עדן לעבד ולשדר את האילנות והלא האילנות נצמחות מאליהן או שמא תאמר שיש מלאכה בגן עדן להשקות את האילנות והלא נהר יוצא מעדן ומה הלשון הזה לעבדה ולשמרה אלא לעסוק בדברי תורה ולשמור אותיותיה שנאמר לשמור את דרך עץ החיים ואין עץ חיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (פדר"א י"ב) ובספרי (עקב פיסקא י') נאמר לעבדה זה תלמוד לשומרה אלו המצות. ומן הידוע כי באין אלפים אבוס בר (משלי י"ד ד') ולולי החרישה לא ימצאו השומרים מה ישמרו. אם כן צריך לשומרים גם כן השתדלות רבה על החרישה והם צריכים גם כן לדרבנות ומשל החרישה למצא הדברים הטובים הנסתרים והחידות ה' דבר פשוט בין בני אדם מקדם אמר לולי חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי⁶⁵ (שופטים י"ד י"ח). וזה מפני שהחרישה פעל מפתח ומגלה הדבר הנסתר המבוקש.

והחכם שלמה הקדים למשל מים עמוקים הנזכר משל אחר מענינו ואמר מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין (משלי כ' ד') ובא להעיר האדם שייגע בבחרותו לחרוש והוא שידרוש ויחקור הכתוב עד שידע האמתות. ואמרו יחרוש לא יזרע מורה שהוא משל לדרישת התורה כי הדורש הוא חורש לא זורע ומעט יוציא והרבה יאסוף. ועל הערת החרישה הזאת עשה החכם הדרבנות לא לחלוק על דברי תורה ודברי קבלה כי הכל כמו שאמרנו דברי אלהים חיים הם שבכלל דבריו דבריהם דברי הבאים אחריהם והוא שאמר ויותר מהנה בני הזהר⁶⁶ (קהלת י"ב י"ב) ר"ל שאין ראוי לתלמיד נבון לסמוך על הכתוב ועל הקבלה בלבד אבל יזהר בדרישתו יותר ממה שהזהירוהו לפי שאין משיג לכתוב כל הצריך ואין מגיע אל הקץ לדבר זה הוא שאמר עשות ספרים הרבה אין קץ וכן אין כח לאדם לומר בפיו כל הצריך שהלאות משיג לכל אדם בזה והוא שאמרו ולהג הרבה יגיעת

⁶⁴ כנראה שכוונת רבינו שלימוד בדרך הישרה כהכנה להבין עומק הדבר וחידתו מועיל ללימוד הרגיל גם בהלכה. במשל, החרישה תכליתה להכין את השדה לזריעה וכוונת התלם בדרך ישרה מועיל שלא תזיק החרישה את האילנות שבתוך הגן. רבינו מסביר שנמשל האילנות הוא לימוד התלמוד, הנגלה, והתבואה שהיא תוצאה ישירה מהחרישה הוא הנסתר כדלהלן.

⁶⁵ שמשון אמר בלשון משל לולי חקרתם את דלילה לא הייתם יודעים סודי שהשערות מקור כחי. ראינו שחרישה מילה ידועה מקדם כמשל לחקירה ודרישה. רבינו כאן מצהיר שבלי הבנת עומק המצוות לכל הפחות על ידי יחידים מן התלמידים לא היה קיום נצחי לתורה ולמצוותיה!

⁶⁶ ויותר מהנה, בני הזהר: עשות ספרים הרבה אין קץ, ולהג הרבה יגיעת פשוט. סוף דבר, הפל נשמע: את-האלהים ירא ואת-מצותיו שמור, פי-זה כל-האדם.

בשר.⁶⁷ ואחר כן אמר סוף דבר וגו' רצה בו תכלית הדברים שזה אנו מאמינים כלנו ומקובל הוא אצלנו בלא מחלוקת שהוא לכל את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם כלומר כי זה הראוי לכל והשווה להם לחכם ולכסיל לדעת לעשות. והוא סובל גם כן משמעות שבא בפסוק ויאמר לאדם הן יראת י"י היא חכמה וסור מרע בינה (איוב כ"ח כ"ח). ובא האדם בשני הפסוקים האלה כנוי להמון העם⁶⁸ כי זה הראוי והצריך לכל ולפיכך חתם החכם בו ספרו לדחות כל מבוכה מהאמונה.

קרוב אצלי שספר איוב כמו כן חתימתו בענין זה הפסוק⁶⁹ והפרשה כלה מפסוק וְהִתְקַמָּה, מֵאִין תִּמְצָא [וְאִי זֶה, מְקוֹם בִּינָה] (איוב כ"ח י"ב) עד הפסוק הזה נכתבה שלא במקומה להסתיר הסוד כמו שהסתיר החכם.⁷⁰ וראיה לזה דבר אליהוא ודבר השם אל איוב שבאו בדרך שלא השיג עד עתה עניין זה הנרמז בפרשה ההיא בפסוק ההוא⁷¹ ובפסוק הזה.⁷² ולפירוש הזה⁷³ לא יצא הספר מכונת הספר כלו שנכתב כפי המחקר וכן נמצאו פנים לפסוק האחר באמרו כי את כל מעשה [הַאֱלֹהִים יְבֹא בְּמִשְׁפָּט, עַל כָּל-נַעֲלָם: אִם-טוֹב, וְאִם-רָע] (קהלת י"ב י"ד). והוא על ענין (כי) (ו)עת ומשפט ידע לב חכם⁷⁴ (קהלת ח' ה' – ו') וסמך לו כי לכל חפץ יש עת ומשפט והעניין כלו כי המשפט לאלוהים הוא כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם⁷⁵ (קהלת ה' ז') וגלגל הוא שחוזר בעולם כאמרו גם את זה לעומת זה עשה האלהים⁷⁶ (קהלת ז' י"ד) שאמר על יום טובה ויום רעה והוא אמרו אם טוב ואם רע.⁷⁷ וזהו העניין שנבוכו בו כל הנבוכים להעלם מהם הסיבה והוא שאמר על כל נעלם והסבה היא שכל מעשה האלהים אשר יהרהרו רע עליו הוא מביא אותו במשפט וזה

67 הפסוק הזה מתנצל ומסביר למה נשאו דברים כל כך יסודיים ללמוד אותם בחקירה ולא נכתבו בפירוש.

68 רבינו מפרש כל האדם – כל האנושות.

69 קהלת י"ב ט' וְיִמַר שֶׁהִיא קִהְלַת חָכָם עוֹד לִמַּד דַּעַת אֶת הַעָם וְאֵין וְחָקֵר תִּשְׁלִים הַרְבֵּה.

70 שלמה בקהלת.

71 איוב כ"ח כ"ח.

72 קהלת י"ב י"ג. רבינו טוען שהפרשה מאיוב כ"ח י"ב עד כ"ח ה' הם סיכום חתימת ספר איוב מפרק ל"ו עד הסוף ונכתב פה להסתיר עניינו שהגמול הוא הידיעה עצמה, החכמה. הפסוקים בקהלת ובאיוב שניהם מלמדים שהחקירה המביאה לגמול המקווה סומכת ומאמתת את הקבלה ולפי זה אמורים לפי המחקר.

73 אחרי רמזו להבנתו בפסוקי איוב בקיצור דרך אגב חוזר רבינו לפסוקי קהלת שהתחיל לבאר.

74 שומר מצוה, לא ידע דבר רע; וְעַת וּמִשְׁפָּט, יַדַּע לֵב חָכָם. פִּי לְכָל-חַפֵּץ, יֵשׁ עֵת וּמִשְׁפָּט: כִּי-רָעַת הָאָדָם, רַבָּה עָלָיו רְבִינוּ כָּתַב כִּי עַת וּכְוֹ אֵגֵב שִׁיטְפִיה וְהֵעֵרְתִּי.

75 אִם עֵשֶׂק רָשׁ וְגִזְלֵן מִשְׁפָּט וְצָדִק תִּרְאֶה בְּמִדְיָנָה אֵל תִּתְמָה עַל הַחַפֵּץ פִּי גְבוּהַ מֵעַל גְּבוּהַ שְׁמֵר וּגְבוּהִים עָלֵיהֶם.

76 בְּיוֹם טוֹבָה הָיָה כְּטוֹב, וּבְיוֹם רָעָה רָאָה; גַּם אֶת-זֶה לְעֵמֶת-זֶה, עֲשֵׂה הַאֱלֹהִים, עַל-דְּבַרְתָּ שְׁלֹא יִמְצָא הָאָדָם אֶתְרִיו, מְאוּמָה.

77 מה שקורה בעולמינו הוא גלגל החוזר ומי ששואל על זה אינו מבין את המציאות והשכר האמיתי ולפי"ו פירוש הפסוק שמי שמהרהר על מעשה ה' אם טוב או רע יביאהו במשפט.

נסמך למה שהקדים סוף דבר הכל נשמע כי על שני הענינים שאמר היתה כוונתו האחד את האלהים ירא וגו' והשני כי את כל מעשה האלהים וגו'. ולפי הפירוש הזה יהיה מעשה סמוך לאלוהים אבל לפי הפירוש האחר יהיה מוכרת והוא שבא הנקוד עליו בזקף רוצה לומר כל מעשה האדם האלהים יביאנו במשפט אם בעולם הזה ואם בעולם הבא. ואומרו על כל נעלם הורה שהנגלה נמשך במשפט על הנעלם דרחמנא לבא בעי וזהו דרך התורה אשר חתם ספרו בפסוק הזה.⁷⁸

ופסוק הזה וכו' ושאר הפסוקים הנזכרים יש לה פנים אחרים בדרך פשט ובדרך דרש אבל פירוש אחד מספיק לי בכל הפסוקים שאזכיר לפי שאיני בא לגזור פירוש או מאמר לא בפסוקים אלה ולא באחרים אבל להעיר עליהם בלבד ולפיכך אני מקצר בכל מקום להזכיר פירוש אחד בלבד אף אנו נאמר סוף כוונת ספרי שלמה החכם להעיר אותנו להכין לבנו לדרוש ולחקור התורה ומצותיה בדרך שנשיג אהבת השם ושמירת המצות וכמה דרבונות עשה לנו החכם על זה וגם רבותינו כונו לזה בדברים מפורשים בתלמוד ואלו לא דברו בזה⁷⁹ אלא במאמרים הנזכרים על דברי שלמה דים ומה גדול כח האומר המאמרים ההם ומה גדול עווננו מנשוא כי עם כל ההערות האלו יראתנו את השם שבה מצות אנשים מלומדה ואס נכבד אותו בפנינו ובשפתינו לבנו רחוק ממנו והנביא הוכיחנו על זה הוכחה נמרצה וקשה באמת יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחוק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר (ישעיה כ"ט י"ג י"ד).

והתורה הזהירה אותנו מאד להכין לבנו אליו בדברי יחודו ואהבתו וללמדו ולדבר בו בכל זמן ובכל מקום ולקשרם על היד ולשומם בין העיניים ולכתבם בשערים הכל על דרך הערה כמו שבא והיו הדברים האלה וגו' על לבבך (דברים ו' ו') וכל הפרשה היא⁸⁰ המצרכת כל ההערות ההן. וכמו כן באו הערות הנזכרות בפרשת עול מצות⁸¹ אלא שהוסיף בה על נפשכם כי כן בא שם ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם (דברים י"א י"ח) וכנגדו אמר בפרשת עול מלכות שמים והיו הדברים האלה על לבבך לפי שקיום יחוד השם ושורש אהבתו הוא בשכל שהוא מכונה בלב במקום זה והוא החלק המיוחד מחלקי הנפש ואין מבוא לעקר הייחוד והאהבה בשאר חלקי הנפש. אבל המצות יש להם מבא בחלק המרגיש ובחלק המתעורר שהם גם כן חלקי הנפש ובשניהם תמצאנה מדות האדם ולפיכך צריך אדם שישים דברי השם עליהם כדי שיכניע אותם לעבודתו. ראה והבן מאד

⁷⁸ רבינו מפרש המשך שני הפסוקים האחרונים בספר קהלת. אחר שהצהיר ששמירת המצוות הוא כל האדם עדיין נשאר בעיית צדיק ורע לו והוא תוכן הפסוק האחרון ופתרונו שהכל במשפט אלא שהשכר אינו תמיד בחומר חוץ לאדם אלא לפעמים בפנימיות נפשו וזה תלוי בהשגת האדם עומק תכלית המעשים וטעמם.

⁷⁹ בנדפס "ואלו לא דברה כזה" ותיקנת.

⁸⁰ פרשה ראשונה של ק"ש ואהבת.

⁸¹ פרשה שנייה של ק"ש והיה אם שמוע.

כי באו בתורה הערות רבות וחמורות לדעת הייחוד והאהבה וקיום המצות כראוי וזה אי אפשר מאין דרישת התורה על דרך החכמה ואנחנו בעונותינו מאז גלינו מארצנו אבדה חכמת חכמינו ובינת נבונותנו הסתתרה כאשר יעד לנו הנביא על היות יראתנו בלא הרגשה כמצות אנשים מלומדה ועל היותנו מכבדי השם בפה ובשפתים מאין לב ומבלי חכמה ונענשנו מדה כנגד מדה עד שקם עזרא רבן של אנשי כנסת הגדולה ודרש וחקר התורה כראוי ולמד ולימד אותה על בוריה כמו שהעיד עליו הכתוב וקרא אותו סופר מהיר רצה בו חכם זריו בדרך שאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת י"י לעשות וללמד בישראל חוק ומשפט (עזרא ז' י') ואמר כמבאר ללמוד ההוא לעזרא הכהן הסופר סופר לדברי מצות י"י וחוקותיו על ישראל (שם י"א).

וספירת דברי המצות היא הדרישה הראויה לא הכתיבה ולא זולתה וזה הטוב השלם קם בישראל כאשר פקד י"י את עמו וכאשר שב העם על קיאו הפליא השם את העם הפלא ופלא בגלות שאנחנו בו עד שהיינו משל בגוים על החכמה ועל המצות שבאו בתורה לפי שאין אנו שוקדים ללמוד שנשיב את אפיקורוס כפי שהזהירו אותנו רבותינו⁸² והכופרים מרחיבים פה עלינו ואומרים שאנו אוכלין הקליפות והם אוכלים הפרי וזהו לפי שהם משתדלים לדרוש ולחקר התורה כפי אמונתם ודורשים ברבים תמיד עד שהחזיקו השקר באמת זמן רב ואנחנו כמעט נטיו רגלינו מן האמת המסור לנו מפי השם וזה מפני עצלותנו בקראנו התורה קריאה חלושה כקריאת הנערים בלא חקירה ודרישה עד שהרבנים מעמנו סומכים בקראם שנים מקרא ואחד תרגום הפרשה כמו שצונו רבותינו ולא על הקריאה בלבד היתה כוונתם בזה אבל ההערה כדרך שבאו הערות הרבה בתורה והיא כדי להתבונן בתורה בכל שבת ושבת ובכל יום טוב לפי שהם ימים פנויים לכל לדרוש לחקור וללמוד וללמד ואל זה היתה הכוונה בקדוש הימים ההם ולא כן אנחנו עושים אבל כשנקרא הפרשה אנחנו מבליעים קצת תיבות כאלו אנחנו אוכלין דברים מרים וכדי בזיון בזה בהעבירנו כונה שבאה בתקון ברכה אחת מברכות התורה שתקונה דרך תפלה להעיר על זה והוא הערב נא י"י אלהינו את דברי תורתך בפנינו וידוע כי המאכל הערב יטעמנו האוכל אותו בחכו ולא יבלע ממנו מאומה בלא טעימה והוא שסדרו בברכה ההיא ונהיה אנחנו וצאצאינו כלנו יודעי שמך וידיעת שמו הוא מדברים הנמנעים בדרך קריאתנו אם כן ברכתנו ברכה לבטלה ותפלתנו תפלת שוא וגם קדוש הימים ההם לא נכוון אליו רק למלא כרסנו המחלל נפשנו.

וכן כשאנו עושים המצות באיברינו כתקיעת שופר וזולתו לא נשים לבנו עליהם אם יתקע שופר בעיר ועם לא יתקדו [אם תהיה רעה בעיר ניי לא עשה] (עמוס ג' ו') וכל

⁸² משנה אבות ב' י"ז לפי גירסת הרמב"ם ר' אלעזר אומר הוי שקד ללמוד מה שתשיב את אפיקורוס ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך וכותב שם בפירושו אמר למד דברים שבהם תשיב לכופרים מן האומות ותתווכח אתם ותענה להם אם ישאלוך ואמרו לא שנו אלא אפיקורוס גוי אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר ... עיין שם.

חרדתנו למצוה ההיא לראות השופר אם הוא נאה ואם קולו צלול ומצלצל ואם קול התוקע חזק ואלו שמנו על לבבנו שם היום בלבד שקראה אותו התורה יום תרועה השגנו הכוונה בו כמו שיתבאר במקומו (פרשת נצבים) ואע"פ שאין הכוונה בו גלויה לכל גם המצות שהכוונה בה גלויה לא נחוש אליה כראוי הלא תראה שחבובינו במצות ציצית הוא שתהא הטלית נאה להתפאר בו הגוף אבל הנפש תגעל בכוונה החשובה עד שאמרו עליה שהיא שקולה כנגד כל המצות (בבלי נדרים כ"ה ע"א) בהיותה מזכרת כל המצות בדרך שלא נתור אחר לבבנו ואחר עינינו על הדרך שבארו רבותינו ז"ל אחרי לבבכם זו מינות ואחרי עיניכם זו זנות⁸³ והמינות היא הנטייה מייחוד השם ומאהבתו והנטייה ההיא באה מצד המחשבה הכוזבת והיא נקראת במקום זה לב והזנות היא הנטייה מהדרך הישרה וההליכה אחר היצר והנטייה ההיא באה מצד כח המרגיש ובלבד הרגש הראות שהוא המתעה הגדול ולפיכך הנטייה הזאת תיוחס לעיניים ושני המינים האלה הם המביאים האדם לידי חטא כמו שאמרו רבותינו ז"ל ליבא ועינא סירסורא דחטאה אינון (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה דף ט') ולפיכך נזכרו בהזכרת כל המצות.

וראה והבן מה נפלא דבר זה הנמצא להם שמשתי תיבות שבאו במצווה זו הוציאו בטוב דרישתם כוונת כל התורה שהיא לדעת האמתות והוא אהבת השם וללכת בדרך ישרה והיא שמירת המצות והוא שאמר שהיא שקולה כנגד כל המצות⁸⁴ ובלבד כשהעבודה בה כראוי ואנחנו לא נדע מה נעבוד את יי אלהינו.⁸⁵ וכן כשאנו מהללים בזמירות ומברכים ומתפללים לא נתן אל לבנו לדעת מה שיוציא פינו דרך רגילותו עד שלא נדע ענין לדברי חכמה רבים שנכללו בהם גם מה שהוא ידוע לכל ומבואר לא נרגיש בו ולא נחוש אליו עד שהרבה פעמים נספק בו בשעתו אם אמרנוהו ולא נירא פן נהיה בעיני השם כמתעצעים ואלו דברנו דרך זלזול כזה לפני מלך בשר ודם לא יצילנו איש מידו מעונש ועתה אנה נוליד חרפתנו רק על הדבר הזה. וידוע כי עקר התפלה אינה רק בלב אבל בכל לב כי כן בא בתורה שבכתב לשון המצוה על התפלה ולעבדו בכל לבבכם ובא הביאור בתורה שבעל פה אי זה היא עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה (תענית ב' א'). גם דברי הנביאים שנכתבו בלא ספק לתועלת גדולה אנו קוראים אותם לעתים רחוקים כדרך ספור הבלי הזקנות. גם ספרי שלמה החכם שבאו להעיר אותנו להינצל מכל המכשולים האלה שנים מספרי⁸⁶ אנו קורין פעם אחת בשנה וגם הקריאה ההיא כקריאת ספר הזיכרונות

⁸³ ברכות י"ב ע"ב ועל רמב"ם הלכות ע"ז פ"ב ה"ו "ועל עניין זה הזהירה תורה, ונאמר בה 'ולא תתורו אחרי לבבכם, ואחרי עיניכם, אשר אתם זונים, אחריהם' (במדבר טו, לט)--כלומר לא יימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה, וידמה שמחשבתו משגת האמת. כך אמרו חכמים, 'אחרי לבבכם', זו מינות. 'ואחרי עיניכם', זו זנות. ולא זה, אף על פי שהוא גורם לאדם לטרדו מן העולם הבא, אין בו מלקות".

⁸⁴ נדרים כ"ה.

⁸⁵ עפ"י שמות י' כ"ו.

⁸⁶ שיר השירים בפסח וקהלת בסוכות.

והשלישי אנו קוראים אותו פעם אחת כל ימי חייו⁸⁷ וגם הקריאה היא כקריאת אחד מן הפיוטים גם אם אחד בדור ימלאנו לבו ללמוד החכמות הנמצאות בלשון אחרת המועילות להשלים כוונת התורה יחשב הלמוד הוא לעון אצל רב בני דורו ונותנים טעם לדבריהם ממה שאמרו רז"ל מנעו בניכם מן ההיגיון (ברכות כ"ח ב') וכן ממה שהזהירו שלא ללמוד תכמת יונית⁸⁸ ואין ספק למי שבוחן שאר דבריהם שאותה המניעה אינה כוללת אבל היא לנערים וכיוצא בהם לפי שהחכמה היא אם לא יקדים לה ללמוד התורה ותלמודה ובלבד שיהא הלומד הוא איש נעים ובעל מדות טובות הנכללות ביראת שמים היא בלא ספק גורמת להוציא האדם מן הכלל לפי שהחכמה היא עמוקה מאד וכל ראיותיה משקול הדעות ומעט הם הראויים לה כי היא צריכה אנשי לב נבונים ירא אלהים יודעי התורה ותלמודה והם שנכנסים לפרדס בשלום ויוצאים בשלום לפי שמטים ספיקותיהם אחר האמת המקובלת אצלם מצד התורה הנטועה בלבם אבל חסר לב יקצץ נטיעות לפי המבוכה היוצאת לו בקצת עניינים ומקשים לבם ומגלים פנים בתורה ומטים הספיקות אחרי יצרם ושרירות לבם ולפיכך היתה המניעה ראויה אל הרוב.⁸⁹

וכן בא הענין במעמד הר סיני שהזהיר שנית ואמר על ההריסה בעיון הלב ומצורף אליו ראות עין פן יהרסו אל י"י לראות ונפל ממנו רב אבל הכוהנים הנגשים אל י"י התקדשו (שמות י"ט כ"א כ"ב) לפי שזאת החכמה צריכה מאד לאנשי לב להועיל לעצמם ולאחרים עמם כדי להשיג כוונת התורה שהיא חכמה ומצאנו להם ז"ל שאמרו בפירוש נובלות חכמה של מעלה תורה (ב"ר פרשה י"ז כ"א)⁹⁰ ונובלות הם פירות הנופלים קודם בישולם וכן אמרו קינים ופתחי נדה הן גופי הלכות תקופות ומזלות וגימטריות פרפראות לחכמה.⁹¹ ראה והבן כי על הדברים החמורים בתלמוד אמרו שהם עצמם דברי הקבלה שהם הליכות עולם בדרכי השם תקופות וגימטריות שאמרו עליהם כי היא חכמתכם

⁸⁷ משלי אם לומדים אותו.

⁸⁸ תנו רבנן כשצרו בית חשמונאי זה על זה היה הורקנוס מבפנים ואריסטובלוס מבחוץ ובכל יום היו משלשים להם בקופה דינרין והיו מעלין להם תמידים היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית אמר להם כל זמן שעוסקין בעבודה אין נמסרים בידכם למחר שילשלו דינרין בקופה והעלו להם חזיר כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה באותה שעה אמרו ארור האיש שיגדל חזירים וארור האדם שילמד את **בני** חכמת יונית ועל אותה שעה שנינו מעשה שבא עומר מגנות הצריפין ושתי הלחם מבקעת עין סוכר (ב"ק פ"ב ב') וכן שם בהמשך כל העניין בלימוד בנים וכדברי רבינו להלן.

⁸⁹ ועל דברי רבינו פרשת שמיני.

⁹⁰ במהד' בובר דף 157.

⁹¹ אבות פ"ג מ"ה אבל הרמב"ם לא גרסה במשנתו ולפי הרב קפאה מקורה בברייתא.

ובינתכם לעיני העמים⁹² ואמת כי הם מין ממיני החכמה ואע"פ כן אמרו שהם פרפראות לחכמה וידוע כי הפרפרת טפלה לפת אם כן מעלת חכמת תקופות וגימטריות שהיא החכמה הלימודית אצל מעלת חכמת הטבע וחכמת האלהות הנקראות חכמה באמת היא כמעלת פרפרת אצל הפת וידוע שהפת הוא עצם מזון האדם הטבעי לחיי הגוף והפרפרת מקרה נמשך למזון להעיר הכוח הניזון על אכילת הפת להרגיל בו כן החכמה היא עצם המזון הטבעי לחיי הנפש והלימודית מקרה נמשך לחכמה ההיא להעיר כח השכלי וללמדו ולהרגילו בדרישת החכמה⁹³ ודי להם ז"ל הערה על דרישת החכמה במאמר זה ובקראם אותה פרדס בשם הגן הנטוע בעדן אשר בתוכו עץ החיים נטוע והוא גם כן נטוע בתוך עם י"י כמו שסדרו בברכת התורה וחיי עולם נטע בתוכנו כוונתם בכל על החכמה שהיא תורה באמת ובה פתחה התורה ואלו לא היתה הכוונה הזאת לרבותינו ז"ל לא היו מחבבים לשון יונית וכתב יוני שחוברו בהם כל חכמות עד שאמרו לרב חיבובם יפיפותו של יפת יהיה באהלי שם (מגילה ט' ב') והכוונה בזה הוא לפי שהחכמות הן מודיעות ידיעה קיימת

⁹² שבת [ע"ה, א] אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות שנאמר: 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים' איזו חכמה ובינה – שהיא לעיני העמים (דברים ד ו) הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות.

⁹³ רבינו מעיר שישנם במאמר שלשה חלוקים; גופי הלכות שהם המצוות שהם הליכות עולם בדרכי ה', חכמה סתם שהיא חכמת הטבע והאלוהות ופרפראות לחכמה היינו תקופות מזלות וגימטריאות שהם הכנה לחכמה ומעניין שבעל התו"ט ארבע מאות שנה אחריו כיוון לפירוש רבינו ונימוקו עמו. "פרפראות לחכמה. פירש הר"ב כמו הפרפראות שרגילין לאכול בסוף הסעודה וכו' כך החכמות הללו מכבדות וכו' וא"כ פירוש לחכמה כמו של חכמה. ולשון רש"י לפי שאינם אלא פרפראות כלומר עניני חכמה. וסוף לשון הכ"מ דלעיל דלחכמה רצה לומר לחכמת הגמ' שהיא ראויה להיקרא חכמה סתם להיות עסקה בפירוש מצותיו ית' ולגודל שכרה הניתן לעוסקים בה ומקיימי מצותיה. לפיכך אלו החכמות אינם אלא כמו פרפראות לה שאינם דברים עיקרים כמו היא ע"כ. וקשיא לי דא"כ ברישא נמי הו"ל למימר הן הן גופי חכמה. ומצאתי להמגיד ברפ"ח מהלכות גניבה שפירש תקופות שהיא חכמת החשבון כמו שאמרו לחשוב תקופות וגימטריאות חכמת השיעור. פרפריות לחכמה פירוש לחכמת התכונה הקרויה חכמה ובינה. ע"כ. וגם ע"ז הפירוש קשה שתקופות משמע מהלך הכוכבים ותקופותיהם ולא החשבון. וראיתו מלחשב תקופות אדרבה משם ראייה שאין התקופה הוא החשבון. ועוד יש לדקדק מאי פרפראות שהם באים אחר הסעודה והרי אלו קודמים. אלא נראה ודאי דלדבריו פירוש פרפראות הדברים הרגילים לבא קודם הסעודה להמשיך האכילה וגם הר"ב מפרש ג"ז במ"ה פ"ו דברכות. **והשתא דאתית להכי אמינא אנא דתקופות היינו תכונה עצמה שהוא מהלך המזלות צבא השמים וכסיליהם ואמר שהוא עם הגימטריא הקודם אליה הם פרפראות הממשיכים לב האדם לחכמה שאין אחריה חכמה בחק האדם. והיא חכמת האלהות. שמדיעת גלגלי השמים ידע ויכיר הבורא יתברך כי הוא רוכב שמים. שמהנרכב יודע הרוכב. ואף לפי רש"י והר"ב בגימטריאות שהן חשבון האותיות אפשר לפרש שר"ל לחכמה חכמת האלהות והוא שבספר יצירה ודומיו משתמשים מאד בחשבוני האותיות ונוטריקון וצירופיהם. ולפ"ז אפשר ג"כ לומר שכיון התנא בתקופות וגימטריאות לשני הענינים ביחד שהתקופות הם פרפראות לחכמה המושגת בעיון ובמחקר. וגימטריאות הם פרפראות לחכמת האלהות המקובלת אצלנו כל זה נראה לי."**

האמונה שקבלנו משם ובית מדרשו שהוא הייחוד ועל לימודו אמרו הוי שקוד ללמוד תורה מה שתשיב את אפיקורוס (אבות ב' י"ד) כי אין תשובה לדברי אפיקורוס זולתן.⁹⁴ ובפירוש מצאנו רבותינו שהרגילו העסק בחכמות ואמרו שהקטן שבשמונים תלמידים שהיו לו להלל לא הניח שום דבר חכמה שלא למד עד שהפליגו עליו ואמרו שלא הניח דבר גדול ולא דבר קטן⁹⁵ ובארו ז"ל שמעשה מרכבה הוא דבר גדול המעלה וכל החכמות מכונות אליו והם כהצעות לו כי בו לבדו התועלת הגדולה והשלמה כי בו יבא האדם לפני המלך ועל הויות דאביי ורבא אמרו שהוא דבר קטן וזה לפי שהמשניות ושאר הלכות פסוקות מספיקות לדורשי החכמה זהו דעת רבותינו ז"ל⁹⁶ אבל הדבר הגדול היום בעיני חכמינו בעלי הגמרא הוא העסק בסוגיות התלמוד ולא העסק בפסק הנברר ממנו אבל העסק בקושיות ובתירוצים והדבר הקטון הוא בעיניהם מעשה מרכבה שהוא חכמת האלהות ואינו בעיניהם דבר קטן מן הדברים הטובים אבל דבר רע ומר מאד עד שגרם להם רב גנותם החכמה היא לתעות ולקרוא מעשה מרכבה להבלי שמות שבדו מלבם בני בלי לב. השם יכפר בעד כי זה דעת רב חכמינו הרבנים. ולפי הדעת הנפסד הזה קרני אני יעקב בר' אבא מרי בר' שמעון בר' אנטולי ז"ל שאחד מבני דורי הרבנים כהה בי פעמים על לומדי לעתים בלשון הערב מעט מחכמה הלימודית לפני החכם הגדול חתני ר' שמואל נ"ר בן החכם ר' יהודה אבן תבון זצ"ל ויהי כי הציק בי המכהה בדבריו ויאצני ענית לו כדבריו כי לא מלבי שיחשבנו כמטייל או כמשחק בקוביא בזמן הלמוד ההוא ואני התאמצתי עם טרדת עסקי בעולם ללמוד לפני החכם הנזכר לרגעים רחוקים עד שפקח מעט עיני לראות ולהביט ספר הרב רבנו ר' משה בר' מימון זצ"ל הוא ספר מורה הנבוכים אבל הוא פוקח עורים לחזות בנועם י"י ולבקר בהיכלו בדרך הדרישה הראויה ובהסיר הספר ההוא קצת הסנוורים מעיני נתתי את לבי לדרוש ולחקור קצת כתבי התורה ושאר

⁹⁴ ישנם גרסאות אחרות במשנתנו וגירסת רבינו היא גירסת הרמב"ם בתוספת מלת תורה עי' תוי"ט.

⁹⁵ סוכה כ"ח ע"א: תנו רבנן שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן שלשים מהן ראויים שתשרה עליהן שכינה כמשה רבינו ושלשים מהן ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון עשרים בינונים גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל קטן שבכולן רבן יוחנן בן זכאי אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים קלים וחמורים וגזרות שוות תקופות וגימטריאות שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים משלות כובסין משלות שועלים דבר גדול ודבר קטן דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטן הויות דאביי ורבא לקיים מה שנאמר (משלי ח' כ"א) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא וכי מאחר שקטן שבכולן כך גדול שבכולן על אחת כמה וכמה אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף שפורח עליו מיד נשרף:

⁹⁶ עי' איגרות הרמב"ם מהדורת הרב יצחק שילת דף רנ"ז שם כתב לפי שהתכלית המכוונת במה שחובר בתלמוד ובזולתו כבר תמה ונשלמה בו ותכלית הלמדנים כלוי הזמן במשא ובמתן שבתלמוד כאילו הכוונה והתכלית היא האימון בויכוח לא זולת זה ... והכוונה הראשונה היתה ידיעת מה שצריך לעשותו או להזהר ממנו ...

כתבי הקדש כשהייתי עובר עליהם ופעמים הייתי דורש אותם בחופות אבל מרב טרדתי בהבלי העולם אשר קניתי לי לא הייתי כותב אפילו שטה אחת מכל המתחדש אצלי בדרישת הפסוקים ההם ובהרגילי בענין ההוא הסכמתי לדרוש מעט ברבים בכל שבת ושבת עוד מעט ושבתי מן הדרך ההיא כי לא ישרה בעיני קצת חברי ואם היתה מנתי ואלוהים יודע כי עשיתי זה להועיל לעצמי ולאחרים עמי כי אמרתי מפני שנאים הדברים שיוצאים מפי עושיהם וגנאי גדול הוא למי שנאה דורש ואין נאה מקיים ואמרתי אולי אבוש מעצמי ואעיר נפשי ונפש בני עמי כי חנני אלהים שני בנים יודעים ספר ואומר אולי יש תקוה ונלמד לפני החכם הנזכר לדעת דרכי השם ואתנה לבי במה אזכה את ארחי לזכות את בני עמי וראיתי כי אין טוב לי מאשר אחבר לו ולהם דברי הערה על תלמוד תורה ועל קיום המצות ועל דעת הברכות והתפלה וההודאות כי זה חלקי מכל עמלי ומכל אשר הנחילוני אבותי ואם יש את נפש בני להחזיק בנחלה הזאת אמצא במנוחה ונחמה זה ינחמנו ממעשינו ומעיצבון ידינו בהנחילי אותם הנחלה הנשארת הקיימת מורשה קהלת יעקב.

וראיתי לחלק דברי הערה אלה על מחלוקת הפרשיות כדי להתבונן בכל שבת ושבת בחלק אחד מחלקיו אולי על זה הדרך יתעורר המביט לדרוש ולחקור הפרשה או פסוק ממנה או כוונת מצוה מן המצות כי ראיתי כשקורא אדם ספר מחובר בענין אחד ודבריו נקשרים זה בזה לא יתבונן בו הקורא כראוי כי נכסוף נכסוף לבא עד סוף וזו היא אחת מן הסבות והגדולה שבהן לקריאתנו הפחותה והחלושה בתורה ובשאר ספרי הקדש ואילו היינו דורשים וחקרים פסוק אחד כראוי הי' טוב וזו לנו היא כוונתי בהאריך דברי בפסוק אחד או שנים מן הפרשה או מן ההפטרה ובהזכירי דברי שלמה החכם במ כדי להשתכל בדבר החכם עד שנתעורר על דרך קריאה כזאת הן בכתוב הן בהודאת הזמירות הן בברכות הן בתפלה ולא שיסמוך אחד מהמעיינים בחיבורי זה על מה שאומר בלבד בפסוק מן הפסוקים או במאמר מן המאמרים כי לא ללמד היתה כוונתי בו כי מעט אשר למדתי ובלבי בחכמות העיוניות לא השגתי מהן רק מעט באשר למדתי לפני החכם הנזכר ומעט אשר שמעתי מפי החכם הגדול מיכאל שמו⁹⁷ הוא אשר התחברתי עמו ימים וכל הימים ההם כשנזדמן לנו פסוק מן הפסוקים שהיה אומר בו דבר חכמה הייתי מקבלו וכותב אותו בשמו לפי שאין כוונתי להתפאר בכלים שאולים כדי להחזיק אותי כחכם ואין ראוי לחכם לתפוש אותי בזח ולא לבזות הדבר הכתוב בשמו לפי שאינו מבני עמנו כי אין לבחון הדבר רק מצד עצמו לא מצד אומרו הלא תראה שמשא רבנו ע"ה הקדים פרשת יתרו למתן תורה לחבוב דעתו ואני גם כן הלכתי בדרך התורה להזכיר דבר בשם אמרו ולהעיר במאמר ההוא ובמה שיחנני השם על דרך הלמוד והדרישה עצמי ובני המתנדבים להביט בחיבורי זה בהזכיר בו דברי הערה והמאמרים שצריך לדרוש ולחקור אותם ולכן קראתי לחבור זה מ ל מ ד לפי שזה השם נופל על הלמוד והוא שם ליד הכלי שמלאכתו הערה על העבודה וכוונתי בחיבורי זה שיהיה מלמד לתלמידים הם העובדים ולאנשי המעשה הם השומרים

⁹⁷ כנראה שכוונתו ל https://en.wikipedia.org/wiki/Michael_Scot.

הקדמת רבי יעקב אנטולי לספר מלמד התלמידים : נה

ובחרתי בשם הזה להורות בו על כוונת הספר ועל התנצלותי עליו והוא שלא יעלה בלב אדם שהתנכרתי לעצמי עד שחשבתי לחבר ספר חכמה לא כן אבל כשם שהמלמד יד לדרכן כן דברי חיבורי זה כוונתי במ שיהיו ידות דרכונות החכמים המעוררים על דרישת האמת.

השם ברחמיו יעזרני בו ומשגיאות יצילנו ומנסתרות ינקני ויזכני להתעורר ולמצא דברי חפץ ולהעיר בני עמי בדרך הערת הכתוב בית יעקב לכו ונלכה באור י"י (ישעיה ב' ה').